

Ο δεινός λόγιος, ο καλός ποιμένας

Ο Άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, το ξεχωριστό αυτό πρόσωπο της πόλης και της οικουμένης του 12ου αιώνα, μοιάζει να μας δίνει τη δυνατότητα για εμπύκωση του χώρου και του κόσμου της βυζαντινής Θεσσαλονίκης. Άλλωστε η πόλη, με τους πανέμορφους ναούς και τα κάστρα της, συνιστά σαφώς ένα τοπίο του «βυζαντινισμού μας», και έτσι τόσο οι κάτοικοι της πόλης όσο και οι επισκέπτες της ζουν και κινούνται σ' αυτό το σκηνικό. Μένει πλέον η γνώση της ιστορίας και τα πρόσωπα που την προδιέγραψαν για να μετέχει κάποιος στον κόσμο αυτό - χωρίς βεβαίως σε καμιά περίπτωση να εγκλωβίζεται σ' αυτόν. Το τελευταίο θα συνιστούσε τραγωδία... Αλλά από την άλλη πλευρά είναι πραγματικά ολέθριο να μην έχει κανείς αίσθηση και ιδέα για το περιεχόμενο που περικλείει αυτό το σκηνικό και το πώς φτάσαμε στον σημερινό μας κόσμο.

Όπως έγινε γνωστό από το προηγούμενο αφιέρωμά μας, ο αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ευστάθιος σμάδεψε την εποχή του και την πόλη με την ποικίλη προσφορά του. Και τελικά η ζωή και το έργο του ταυτίστηκε με τη Θεσσαλονίκη, παρόλο που η «ακαδημαϊκή» του πορεία ξεκίνησε και έφτασε στο αποκορύφωμά της στη βασιλεύουσα, αφού και ο ίδιος, όπως αναφέρουν οι μελετητές του, καταγόταν από εκεί.

Ως μητροπολίτης της Θεσσαλονίκης προσέφερε και δημιουργήσε σ' αυτήν, δοκίμασε τις αντοχές των πολιτών της ζητώντας ιδιαίτερα από τους κληρικούς και τους μοναχούς να είναι τουλάχιστον συνεπείς στην αποστολή τους, αλλά δοκιμάστηκε και ο ίδιος όταν κάποιος στράφηκε εναντίον του. Προφανώς όμως η πλήρης δοκιμασία, τόσο για τον ίδιο όσο και για ολόκληρη την πόλη και τους πολίτες της, ήταν η κατάληψή της από τους Νορμανδούς της Σικελίας το 1185.

Το έργο που έγραψε για τα γεγονότα αυτά αποτελεί ακόμη ένα μοναδικό μνημείο λόγου. Η λογισμύνη του είναι έκδηλη και προβάλλεται αβίαστα στις ποικίλες αναφορές του. Από τα ομηρικά έπη και τον λοιπό αρχαίο λόγο και κόσμο της μυθολογίας, της φιλοσοφίας και της ποίησης μέχρι τα εκκλησιαστικά κείμενα, όλα βρίσκουν και έχουν θέση εν τη ρύμη του προσωπικού του λόγου, σ' αυτό το θρηνητικό συναξάρι και μαρτυρολόγιο της Θεσσαλονίκης.

Αντιγράφω ένα απόσπασμα από τη μετάφραση του Χάρη Μέσση: «Αλήθεια, μήπως δεν είναι μια έκλειψη η σημερινή κατάσταση της Θεσσαλονίκης που, ενώ ήταν από τις πιο λαμπρές πόλεις που βρίσκονται κάτω από τον ουράνιο θόλο, υπέστη μια τέτοια καταστροφή; Η τύχη της Θεσσαλονίκης είναι τόσο τραγική και τέτοια που και οι ίδιοι οι εχθροί μας θα την απεύχονταν».

Κάθε ελληνικό γεωγραφικό διαμέρισμα περιέχει στα σπλάχνα του ιστορικά γεγονότα διαφόρων περιόδων και μάλιστα σε μια ιδιαίτερα σημαντική πυκνότητα. Δυστυχώς όμως η διδασκαλία στην εκπαίδευση μιας γενικής ιστορίας αποσιωπά αν δεν εξαφανίζει ξεχωριστές φάσεις και λεπτομέρειες της τοπικής ιστορίας. Για τον λόγο αυτό κατά τη διδασκαλία της ιστορίας στις κατά τόπους περιοχές της χώρας θα έπρεπε να προσφέρονται και εκείνα τα στοιχεία, ώστε να μπορεί κάποιος να συνδέει πολύ όμορφα την τοπική με τη γενική ιστορία. Αυτό είναι ικανό να

«Άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης», τοιχογραφία στον βόρειο τοίχο του ιερού στον ναό του Αγίου Γεωργίου στο Στάρο Ναγκορίτσινο, κοντά στο Κουμάνοβο (1317/18).

δημιουργήσει ιδιαίτερους δεσμούς αγάπης και σύνδεσης τόσο με τον τόπο στον οποίο κατοικεί κάποιος όσο και με την ευρύτερη ιστορία και τον ελληνικό πολιτισμό.

Πολύ περισσότερο όταν πρόκειται για τη Θεσσαλονίκη, την «πρώτη μετά την πρώτη», που τουλάχιστον αρχιτεκτονικά παραμένει σφραγισμένη βυζαντινή, ενώ πάντα παραδοκούν ιδιαίτερα σημαντικά πρόσωπα, όπως ο Άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, για να

μας εισαγάγουν και να μας ξαναγίσσουν σ' αυτόν τον κόσμο, που φτάνει μέχρι τον Πίνδαρο και τα ομηρικά έπη. Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης μοιάζει να αποτελεί τον διαρκή πρύτανη της πνευματικής Θεσσαλονίκης και γι' αυτό ελπίζουμε πως το διεθνές συνέδριο που διοργανώνουν στο τέλος του μήνα οι «Φίλοι του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης» να αποτελέσει στάθμo και αφετηρία για την επανασύνδεση της πόλης μαζί του.

Άγιος Ευστάθιος αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης

Η λαμπρότερη προσωπικό

Κείμενο του βυζαντινολόγου και ομότιμου καθηγητή του ΑΠΘ Βασίλη Κατσαρού,

το πρωταρχικό ερώτημα «Ποιος είναι ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης;» βρισκόμαστε πάντα σε μειονεκτική θέση. Γιατί, για να γνωρίσει κανείς την προσωπικότητα, πρέπει να εμβαθύνει στη γνώση του έργου, αλλά και η εντύπωση που αποκομίζει από τη γνώση του έργου καλό θα ήταν να στηρίζεται από μαρτυρίες και ειδήσεις για τη ζωή και τη δράση του. Στην περίπτωση του Ευσταθίου, τα πράγματα λειτουργούν παράξενα: ενώ είμαστε πεπεισμένοι ότι ο Ευστάθιος είναι η πιο λαμπρή προσωπικότητα του Βυζαντίου στην εποχή των Κομνηνών (και όχι μόνο), οι ειδήσεις που διαθέτουμε γι' αυτόν είναι ελάχιστες. Δάσκαλος και λόγιος, έξοχος μελετητής της αρχαίας γραμματείας, αλλά ταυτόχρονα διεισδυτικός μελετητής της γλώσσας, των θνών και εθίμων της εποχής του, δεινός θεολόγος και οραματιστής, δεν άφησε πεδίο στο οποίο δεν αγωνίστηκε. Μολαταύτα, αγνοούμε ακριβώς πολλά πράγματα γι' αυτόν, όπως το πότε γεννήθηκε, πότε πέθανε, ποιο ήταν το οικογενειακό του όνομα. Ένας από τους πρώτους μελετητές του έργου του (ο Σ. Αριστάρχης) προσδιόριζε ως χρόνο γέννησής του το έτος 1125, αλλά ο σπουδαίος μελετητής του έργου του Φαίδων Κουκουλές (ο οποίος μας άφησε τρεις τόμους στη βιβλιοθήκη της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών για τα Λαογραφικά και τα Γραμματικά του έργα) παρατήρησε ότι ο ίδιος ο Ευστάθιος, σε λόγο του προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό (που εκφωνήθηκε την ημέρα της μνήμης του Αγίου Νικολάου του έτους 1174), λέει ότι «τρέμει η φωνή του από τα γηραιότης» («τω γήρα τρομαλέα φεγγυόμενος» = Tafel, De Thessalonica eiusque agro, σ. 403). Αν λοιπόν ήταν γεννημένος το 1125, στα 1174, όντας 49 χρονών, δεν μπορούσε να θεωρηθεί τόσο γέρος. Ωστόσο, ορθά ο Στίλιων Κυριακίδης υποστήριξε ότι τέτοιες εκφράσεις δεν είναι παρά ρητορικές υπερβολές. Εκείνο που είναι περισσότερο κοντά στα πράγματα είναι η άποψη ότι ο Ευστάθιος είναι περίπου συνομήλικος με το φίλο του Ευθύμιο Μαλάκη, που γεννήθηκε μεταξύ του 1115 και 1135. Ήταν ακόμη παιδί, όταν ο Μανουήλ Α' απόκτησε τον τίτλο του αυτοκράτορα, γύρω στα 1122-1128.

Ποι γεννήθηκε

Από μία φράση του ίδιου του Ευσταθίου, «και όσοι ήταν μαζί μας στη Θεσσαλονίκη και ήταν τέκνα της Κωνσταντινουπόλεως», πολλοί πιστεύουν ότι η Κωνσταντινούπολη ήταν η «ενεργαμένη», δηλαδή η πατρίδα του Ευσταθίου, η οποία ήταν και η «θρησαμένη», δηλαδή ο τόπος όπου μεγάλωσε και μορφώθηκε. Οι λόγιοι Μιχαήλ Χωνιάτης και

Βασίλης Κατσαρός.

Ευθύμιος Μαλάκης ενισχύουν αυτές τις απόψεις, επειδή στους λόγους-μονωδίες που έγραψαν για να πενήσουν τον φίλο τους Ευστάθιο με το θάνατό του μας λένε ότι η Κωνσταντινούπολη πενθεί γιό το χαμό του τέκνου της, του τέκνου που μεγάλωσε και μόρφωσε.

Ποιο ήταν το οικογενειακό του όνομα

Στον ρητορικό λόγο «του αγιατάτου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης κυρ Ευσταθίου του κατά Φλώρον εις τον αυτοκράτορα κυρ Μανουήλ του Κομνη-

νού», που μας παραδόθηκε από ένα περιφνημο χειρόγραφο το οποίο θεωρήθηκε παλιότερα ότι ήταν αυτόγραφο χειρόγραφο του Ευσταθίου (Escorial Y-11-10), και από μια μαρτυρία «Ευστάθιος του Κατά Φλώρον», που μας παραδόθηκε από τον Δημήτριο Χωματνό (αρχιεπίσκοπο Αχρίδος 1217-1235), θεωρήθηκε ότι το οικογενειακό του όνομα ήταν Κατάφλωρος ή Καταφλώρον ή Καταφλωρών. Θα μπορούσε ακόμη η φράση του Κατά Φλώρον να δηλώνει την ιδιότητα του μοναχού που μόναζε στη μονή «των Φλώρου» στην Κωνσταντινούπολη, άποψη που αδυνατεί, όταν γνωρίζουμε ότι ο Ευστάθιος ήταν μοναχός στην Αγία Ευφημία της Κωνσταντινουπόλεως. Πιο ορθή φαίνεται η άποψη που υποστήριξε ο Vitalien Laurent, ότι η διατύπωση της φράσης είναι «Ευσταθίου του του Καταφλώρον» στο χειρόγραφο και αυτή υποδηλώνει ότι ο Ευστάθιος ήταν ανειπίος κάποιου σημαντικού προσώπου στη βυζαντινή κοινωνία. Ένα τέτοιο πρόσωπο είναι ο Νικόλαος Καταφλώρον, «μαΐστωρ των ρητόρων» στο σύστημα ανώτατης εκπαίδευσης της εποχής -θα λέγαμε σήμερα καθηγητής πανεπιστημίου-, ένα χόρο στον οποίο διέπρεψε αργότερα και ο Ευστάθιος. Η διαπίστωση αυτή δεν λύνει βέβαια το πρόβλημα του οι-

κογενειακού ονόματος του Ευσταθίου κι αυτό τούτο το όνομά του το μικρό δεν είναι παρά το όνομα που πήρε όταν έγινε μοναχός.

Υπήρξε μοναχός στην Αγία Ευφημία. Τούτο μαρτυρούν δικές του επιστολές σε μοναχούς συναδέλφους του. Εκεί φαίνεται ότι έμαθε τα πρώτα γράμματα σ' ένα σχολείο μ' ένα δάσκαλο αυστηρό, αλλά ικανό. Αργότερα φυσικά θα ακολουθήσει ανώτερες σπουδές, ίσως με την υποστήριξη του θείου του, στη λεγόμενη «Πατριαρχική Σχολή».

Η σταδιοδρομία του

Γύρω στα 1150 ο Ευστάθιος χειροτονήθηκε διάκονος και υπηρέτησε στο πατριαρχείο, για λίγο φαίνεται, τον πατριάρχη Νικόλαο Μουζάλωνα (1147-1150). Παρέμεινε στο πόστο του ακόμη ίσως και με το σφίκο «επί των δεήσεων», αλλά φαίνεται ότι ο πατριάρχης Κωνσταντίνος Δ' Χλιαρηνός (1154-1157) τον απομάκρυνε. Ο Ευστάθιος δεν απογοητεύτηκε. Η πορεία του θα ήταν θαυμαστή, τέτοια ώστε να φτάσει να καταλάβει τον τίτλο του «μαΐστωρ των ρητόρων», ένα διδασκαλικό αξίωμα ανώτατο, προτού οι ιερωμένοι λόγιοι διεκδικήσουν το λειτουργήμα του μητροπολίτη. Η ευρύτατη αναγνώριση του Ευσταθίου ως καλεστή της Ρητορι-

Το συνέδριο «Ευστάθιος Θεσσαλονίκης» και το σωματείο «Φίλοι του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης»

Το συνέδριο με θέμα «Ευστάθιος Θεσσαλονίκης» διοργανώνουν οι «Φίλοι του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης», μαζί με επιστημονική επιτροπή που συστάθηκε για τον σκοπό αυτό και με τη συνδρομή του Κέντρου Ιστορίας του δήμου Θεσσαλονίκης. Η έναρξή του και η πρώτη συνεδρία θα γίνει την Πέμπτη 26 Φεβρουαρίου στην Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών στις 18.30, ενώ οι επόμενες συνεδρίες θα πραγματοποιηθούν στο Κέντρο Ιστορίας του δήμου Θεσσαλονίκης στις 27 και 28 Φεβρουαρίου.

Το Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, στο πλαίσιο της πολυετούς δράσης του, κρίθηκε αναγκαίο να πλαισιωθεί από φίλους, οι οποίοι ενεργά θα συμπαραστέκονταν στο αξιόλογο έργο του. Κάτω από αυτή την αδήριτη ανάγκη αποφασίστηκε το 1998 η ίδρυση του σωματείου Φίλοι του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης.

Σκοπός του σωματείου είναι η αμέριστη συμπαράσταση προς το ΚΙΘ σε

όλες τις δραστηριότητές του, αλλά και η ευαισθητοποίηση των Θεσσαλονικέων και των Μακεδόνων γενικότερα για τις επιδιώξεις και τους σκοπούς του.

Το σωματείο Φίλοι του ΚΙΘ προσπαθεί να συνδράμει το Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης με τις παρακάτω δραστηριότητες:

- Με την περαιτέρω εμπλουτισμό της αξιολογής βιβλιοθήκης του ΚΙΘ με παλιά και νεότερα βιβλία, ελληνικά και ξενόγλωσσα, που αφορούν την ιστορία της Θεσσαλονίκης και της Μακεδονίας.

- Με την εμπλουτισμό της φωτοθήκης του με παλιές φωτογραφίες, κάρτες, διαφάνειες, φιλμ, κτλ.

- Με την απόκτηση πάσης φύσεως ιστορικού και αρχαιολογικού υλικού, από δωρεές μελών και φίλων ή από ελληνικές και ξένες αγορές.

- Με εκδόσεις μελετών, πρωτότυπων επιστημονικών εργασιών και ερευνητικών πορισμάτων και ακόμη με τη

διοργάνωση διαλέξεων, ημερίδων, συμποσίων, μετακαλώντας και ξένους επιστήμονες ιστορικούς. Επίσης με τη διοργάνωση εκθέσεων ιστορικού περιεχομένου στην αίθουσα εκθέσεων του ΚΙΘ.

- Με την καθιέρωση βραβείων σε δωρητές και εξέχοντες πνευματικούς ανθρώπους και ιδιαίτερα σε επιστήμονες του πεδίου της ιστορίας.

- Με τη διοργάνωση εκδρομών και ξεναγήσεων σε ιστορικούς τόπους και μουσεία εντός και εκτός της Θεσσαλονίκης, οι οποίες, εκτός των πόρων που αποδίδουν, συμβάλλουν στην ανάπτυξη δεσμών φιλίας και συνεργασίας μεταξύ των μελών του σωματείου.

Το διοικητικό συμβούλιο του σωματείου Φίλοι του ΚΙΘ έχει την εξής σύνθεση: πρόεδρος Ν. Μακραντωνάκης, αντιπρόεδρος Ι. Μπίλην, γεν. γραμματέας Θ.Ι. Δαρδαβέσης, ταμίας Χρ. Παπανικολάου, μέλη: Ε. Κούκουρα, Δ. Μπρούχος, Ειρ. Παπακάστα, Ε. Τζούτζια και Β. Παϊσιδου.

Άγιος Ευστάθιος αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης

Τητα στην εποχή των Κομνηνών

μέλους της επιστημονικής επιτροπής του συνεδρίου «Ευστάθιος Θεσσαλονίκης»

κής, που κάλυπτε εκείνη την εποχή όλα τα μαθήματα της αρχαιογνωσίας (ποιητές, πεζογράφους, ρήτορες), πρέπει να έγινε ανάμεσα στα χρόνια 1170-1177. Στα μαθήματά του έτρεχαν οι μαθητές σαν τις μέλισσες στο κυβέρτι (και τω Ευσταθίου μελισσώνι προσίπαντο και αφίπαντο βοτρυδόν οσημέραι φιλόλογων σμήνη μυρία). Ήταν υπόδειγμα διδασκάλου, «Μέλιτος γαρ απέσταζον αι των ομιλιών Ευσταθίου χάριτες» γράφει ο Χωνιάτης, κι όλα τα αστεία και τα ευφυολογήματα που έλεγε αμέσως γίνονταν παροιμίες «στους δρόμους της Κωνσταντινουπόλεως».

Είχε τη φήμη του άριστου δασκάλου. Το επόμενο βήμα ήταν να πετύχει έναν καλό μητροπολιτικό θρόνο. Στις 6 Δεκεμβρίου του 1174 ο αυτοκράτορας Μανουήλ Κομνηνός και ο πατριάρχης Μιχαήλ Γ' ο του Αγκιάλου (1169/70-1178) πρότειναν τον Ευστάθιο ως επίσκοπο Μύρων της Λυκίας, αλλά φαίνεται ότι η άσημη επισκοπή δεν τον ενθουσίαζε. Έτσι, ο φίλος του αυτοκράτορας Μανουήλ μεσολαβεί για να τοποθετηθεί στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Ο χρόνος της άφιξής του στη Θεσσαλονίκη δημιουργήσε αμφιγυμίες. Παλιότερα πίστευαν ότι το γεγονός αυτό συνέβη στα τέλη του 1174 ή τις αρχές του 1175. Η επισήμανση όμως ότι στον περίφημο κώδ. Υ-11-10 του Escorial, ένα κείμενο-αίτηση του Ευσταθίου προς τον πατριάρχη που χρονολογείται από το φθινόπωρο του 1177 και τον ονομάζει ακόμη «διάκονο», σημαίνει ότι η χρονολογία ενθρόνισής του μετατίθεται ανάμεσα στα έτη 1177 και 1180, που ο Νικήτας Χωνιάτης αναφέρει τον Ευστάθιο ως μητροπολίτη Θεσσαλονίκης στο τέλος της ζωής του Μανουήλ Α' Κομνηνού.

Τρία πράγματα από τη ζωή του στη Θεσσαλονίκη που μας είναι γνωστά

α) Η δράση του ως κοινωνικού αναμορφωτή-ανορθωτή του κλήρου. Μια ισχυρή ηθική προσωπικότητα, όπως ήταν, δεν μπορούσε να ανεχθεί τις ατασθαλίες και τις καταχρήσεις του κακού κλήρου και την άθλια κατάπτωση του μοναχικού βίου. Τότε ο Ευστάθιος γράφει το έργο «Επίσκεψις βίου μοναχικού επί διορθώσει των περί αυτών» και άλλα ηθικοπλαστικά έργα, όπως ένας «Λόγος προς τινα συλίτην» και το έργο «Περί υποκρίσεως».

β) Η περιπέτειά του κατά την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς τον Αύγουστο του 1185. Ο Ευστάθιος υπέφερε τα πάντα μαζί με το ποίμνιό του. Μπήκε μπροστά, ζητώντας από τον Γουλιέλμο να πάψει τις βαιοπραγίες και να σταματήσει την οργή του. Ο έντιμος βίος του αποδείχτηκε,

«Άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης», τοιχογραφία στην πρόθεση του καθολικού στη μονή Γκρατσάντισα, κοντά στην Πρίστινα (1321).

όταν πιάστηκε και οδηγήθηκε από έναν πειρατή στα πλοία των Νορμανδών, όπου τον ζήτησαν 4.000 χρυσά νομίσματα για να τον αφήσουν ελεύθερο. Τους απέδειξε ότι ήταν πάμφτωχος και τον άφησαν στη θέση του.

γ) Το ζήτημα της φυγής ή προσωρινής απομάκρυνσής του από τη μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Καυτηριάζοντας τον απαράδεκτο βίο ορισμένων κληρικών και μοναχών, ο Ευστάθιος δημιούργησε αντιπάθειες. Οργανώθηκε αντίσταση από οπαδούς λαϊκούς και ένα μέρος των Θεσσαλονικέων ξεσηκώθηκε εναντίον του, σκορπίζοντας συκοφαντικές πληροφορίες, κυκλοφορώντας υβριστικά φυλλάδια κι ακόμη εξαπολύοντας απειλές για τη ζωή του. Τότε έγραψε την περίφημη επιστολή του «Προς Θεσσαλονικείς» (Tafel, Orusc. 98). Σ' αυτήν περιγράφει τις δολοπλοκίες και συμβουλεύει να καθουχάσουν τα πνεύ-

ματα, σ' ένα κείμενο που είναι καθρέφτης σύνεσης του Ευσταθίου, αλλά και καθρέφτης της εκκλησιαστικής καταστάσεως στη Θεσσαλονίκη αυτή την εποχή. Φαίνεται όμως ότι η αναταραχή πήρε διαστάσεις. Το 1191 ο πατριάρχης Γεώργιος Β' Ξιφιλίνος (1191-1198) τον ανακαλεί στην Κωνσταντινούπολη. Η απομάκρυνση του Ευσταθίου (μετά τις 25 Φεβρουαρίου του 1191) από τη Θεσσαλονίκη δεν κράτησε για πολύ. Ο αυτοκράτορας Ισαάκιος Β' Άγγελος ως νέος Μανουήλ Κομνηνός προστάτης του, μεσολάβησε ώστε ο Ευστάθιος κατά τα τέλη Απριλίου να επιστρέψει ξανά στη Θεσσαλονίκη. Δεν αποκλείεται, όπως υποστήριξε ο Κυριακίδης, ο Ευστάθιος να τα βρόντηξε και να έφυγε μόνος του από τη Θεσσαλονίκη. Ένας άνθρωπος σαν κι αυτόν, που δεν δίστασε να τα λέει έξω από τα δόντια, δεν θα ανεχόταν τις ίντριγκες των επι-

τηδείων! Και ίσως να ξαναγύρισε, αφού πήρε κάποια υπόσχεση από τους Θεσσαλονικείς ή ικανοποίηση από τη σιγή των πολεμιών του, των «υπεναντίων» του, που τον κατηγόρησαν ότι τους εκδικείται. Τότε εκφώνησε το λόγο του «προς τους επεγκαλούντας αυτό μνησικακίαν» (Tafel, 103).

Πότε πέθανε

Ούτε και ο χρόνος θανάτου του είναι εξακριβωμένος. Οι παλαιότεροι ερευνητές υποστηρίζουν ότι πέθανε μετά τον Σεπτέμβριο του 1193. Την 1η Σεπτεμβρίου εκφωνεί λόγο στον Άγιο Δημήτριο. Οι νεότεροι τοποθετούν το θάνατό του μεταξύ του 1195 και του 1197, αφού ο διάδοχός του, Κωνσταντίνος Μεσοποταμίτης, ήρθε στη Θεσσαλονίκη το 1197. Τον έθαψαν πάντως στη Θεσσαλονίκη, όπου λίγες μέρες αργότερα ως μνημόσυνό του απήγγειλε τον επι-

Άγιος Ευστάθιος αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης

τάφιό του ο Ευθύμιος Μαλάκας. Το πώς εκτιμήθηκε στη γενική αντίληψη των κατοίκων μαρτυρείται από το γεγονός ότι λατρεύτηκε ως άγιος και απεικονίστηκε αργότερα ως άγιος, χωρίς όμως να αναγνωριστεί επίσημα και από την εκκλησία. Είναι αξιόπαινη η τοπική εκκλησία που τον τίμησε, διοργανώνοντας στη Θεσσαλονίκη κι ένα λαμπρό συνέδριο για τη ζωή και το έργο του τον Νοέμβριο του 1988. Ο Ευστάθιος με το θάνατό του σφράγισε την ακμή των γραμμάτων στον αιώνα των Κομνηνών.

Ποιο ήταν το συγγραφικό έργο του Ευσταθίου

Η κλασική μύθοση που πήρε ο Ευστάθιος του επέτρεπε όχι μόνο να γίνει ένας τεχνικός μελετητής των αρχαίων κειμένων και ιδίως των ποιητικών, αλλά να φτάνει στο σημείο να εκτιμά τη μορφωτική αξία της αρχαίας λογοτεχνίας, ακόμη και της τραγωδίας, που ήταν απόβλητη από τους παλαιότερους εκκλησιαστικούς πατέρες της εκκλησίας. Δίκα ο Στίλβων Κυριακίδης τον θεωρούσε «έναν από τους πρώτους, αν όχι τον πρώτο ανθρωπιστή».

Το συγγραφικό έργο του Ευσταθίου το διακρίνουμε από άποψη περιεχομένου σε δύο ομάδες, που συμπτωματικά διαχωρίζονται και από τους τόπους στους οποίους γράφτηκαν τα έργα:

1η ομάδα: Σχόλια στους αρχαίους συγγραφείς, τα οποία ο Ευστάθιος ονομάζει «Παρεκβολές», έργα που δημιούργησε όταν λειτουργούσε ως κλασικός φιλόλογος στην Κωνσταντινούπολη.

2η ομάδα: Πραγματείες, Λόγοι και Επιστολές, με θέμα σύγχρονες υποθέσεις, έργα που αντιπροσωπεύουν τη συγγραφική δράση του Ευσταθίου στη Θεσσαλονίκη.

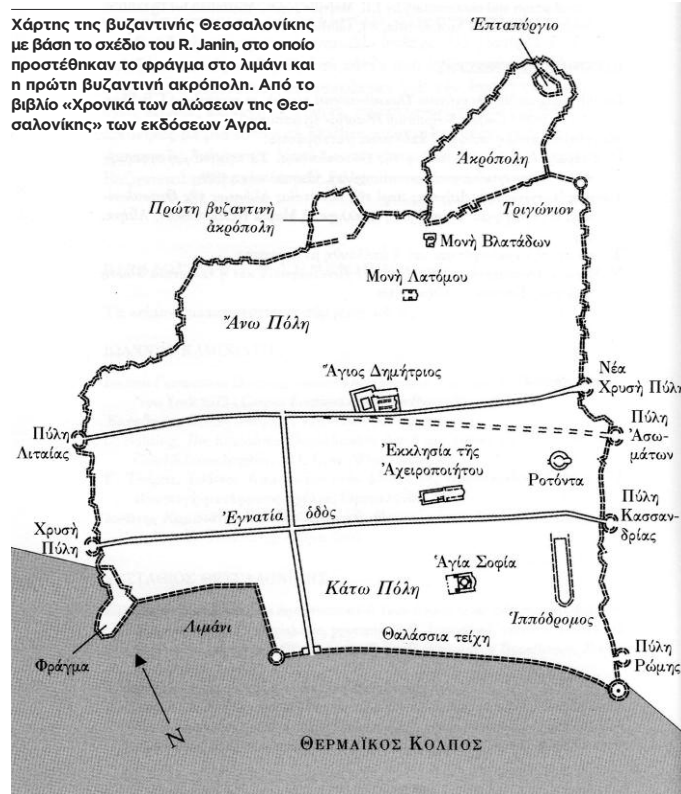
Στην πρώτη κατηγορία υπάγονται πολύ γνωστά έργα:

α) «Παρεκβολαί εις την Ομήρου Οδύσειαν και Ιλιάδα», όπου ο Ευστάθιος εξαντλεί τις πηγές του, τα Σχόλια στον Όμηρο, τον Αθήναιο, τον Στράβωνα, τον Στέφανο και τον Αριστοφάνη Βυζάντιο, τον Ηρακλείδη τον Μιλήσιο, δύο ελληνικές πραγματείες του Σουπτόνιου και τους λεξικογράφους. Είναι το έργο που τον δόξασε ως κλασικό φιλόλογο κι από το 1789, όταν ο Vilvoison πρωτοεξέδωσε τα «Σχόλια», έως σήμερα, που ο Van der Valk μας έδωσε την κριτική έκδοση, οι «Παρεκβολές» του Ευσταθίου αποτελούν ένα χρυσόρυχο γνώσεων και αναντικατάστατο έργο.

β) «Παρεκβολαί εις Διονύσιον τον Περιηγητήν». Είναι μια παράφραση με σχόλια στο γεωγραφικό έπος του Διονυσίου, όπου εκτός από τα αρχαία σχόλια στο έργο του Διονυσίου χρησιμοποιήσε και χαμένα σήμερα συγγράμματα του Αρριανού.

γ) «Πινδαρικοί παρεκβολαί». Πριν από τα δύο προηγούμενα έργα έγραψε τα «Εις Πίνδαρον Σχόλια», από τα οποία μας σώθηκε μόνο το «Προίμιο: Ευσταθίου Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης ότι εν διακόνεισ όντος πρόλογος των Πινδαρικών παρεκβολών», όπου χαρακτη-

Χάρτης της βυζαντινής Θεσσαλονίκης με βάση το σχέδιο του R. Janin, στο οποίο προστέθηκαν το φράγμα στο λιμάνι και η πρώτη βυζαντινή ακρόπολη. Από το βιβλίο «Χρονικά των αλώσεων της Θεσσαλονίκης» των εκδόσεων Άγρα.

ρίζεται η λυρική και η πινδαρική ποίηση, παρέχεται ένας σύντομος βίος του Πινδαρού και δίδονται πληροφορίες για τους Ολυμπιακούς αγώνες.

δ) Σχόλια στον «Ύμνο της Πεντηκοστής του Ιωάννου Δαμασκνού».

Στη δεύτερη ομάδα των έργων, που γράφη στη Θεσσαλονίκη, ξεχωρίζουν:

1. Οι Πραγματείες, όπου την πρώτη θέση καταλαμβάνει το έργο

α) «Επίσκεψις βίου μοναχικού επί διορθώσει των περί αυτόν». Ο Κυριακίδης θεωρεί ότι ο Ευστάθιος επιδίωξε να οδηγήσει τους μοναχούς στις παραδοσιακές σωστές μοναχικές κατευθύνσεις και δεν ήθελε καθόλου να εισαγάγει νεοτερισμούς στο βίο τους. Ήταν ένας «συντηρητικός» ανθρωπιστής, κολλημένος στις αρχές και τις πεποιθήσεις του.

β) «Προς τους επεγκαλούντας αυτό μνησικακίαν, είποτε αναμνησθεί κακώσεως λεγομένης ποτέ αυτών». Το έργο το αναφέραμε και πιο πάνω, όπως και το

γ) «Περί υποκρίσεως».

2. Οι Λόγοι του Ευσταθίου, Εγκωμιαστικοί και συχαρητήριοι, η Μονωδία για τον θάνατο του αυτοκράτορα Μαουήλ, οι «Προσφωνήσεις» προς τον «μέγαν ετερείαρχην Ιωάννην Δούκαν» και προς τον αυτοκράτορα Ισαάκιον Άγγελον, ο λόγος «Περί της ανάγκης τελειότερας υδρεύσεως της Κωνσταντινουπόλεως» κ.ά., φανερώνουν τα πλείστα ενδιαφέροντα του Ευσταθίου και η Συλλογή των Επιστολών του προς τον

αυτοκράτορα, τους εκκλησιαστικούς και τους πολιτικούς λειτουργούς και ιδίως τις διευρύνουν τον κοινωνικό του ορίζοντα.

Τέλος, τα Εκκλησιαστικά δοκίμια ή συγγράμματά του, όπως ο «Διάλογος περί των κληρικών τίτλων θεοφιλάτος και ιερωτάτος» ή το «Προς τον βαρέως ακούοντα, είπερ ιερωμένους ων καλείται παπάς» κτλ., καθώς και τα Εκκλησιαστικά του Ποιήματα, φανερώνουν το ανήσυχο και κριτικό πνεύμα του απαράμιλλου και σοφού ιεράρχη.

Το έργο του «εις την άλωση της Θεσσαλονίκης»

Πρόκειται για ένα χρονικό της κατάληψης της πόλης από τους Νορμανδούς τον Αύγουστο του 1185, ένα έργο που προβληματίζει ιδιαίτερα τη σύγχρονη έρευνα. Επειδή το ύφος του είναι σκοτεινό και δύσκολο, η γλώσσα του αρχαϊστική και φανερά επιτηδευμένη (δηλαδή, στην ουσία, μια φροντισμένη ρητορική έκφραση), μας προβληματίζει αν αυτό το έργο μπορεί να θεωρηθεί ένα έργο «ιστορικό», όπως η παράδοση το απαιτεί, ή αν είναι κατά βάση ένα έντεχνο ρητορικό έργο, αφού ο Ευστάθιος, στην ουσία, παραμένει ένας σπουδαγμένος ρήτορας: τουτέστιν, ένας θεωρητικός που εφαρμόζει τη ρητορική γραφή στη λογοτεχνική παραγωγή του. Οι Νορμανδοί ξεκίνησαν από τη Μεσσηνή της Σικελίας στις 11 Ιουνίου του 1185. Αρχηγός του στρατού ήταν ο κόμης Βαλδουίνος και ο Riccardo d' Accegra, ενώ αρχηγός του στόλου ο Tancredi,

κόμης του Λέτσε. Στις 24 Ιουνίου κατέλαβαν το Δυρράχιο, όπου ο καστρόφύλαξ Ιωάννης Βρανάς πιάστηκε αιχμάλωτος. Στις 6 Αυγούστου οι Νορμανδοί στρατοπέδευαν έξω από τα τείχη της Θεσσαλονίκης περιμένοντας τον στόλο, ο οποίος έφτασε τον Δεκαπενταύγουστο. Μετά από 18 μέρες πολιορκία, οι Νορμανδοί κατέλαβαν την πόλη. Το τι επακολούθησε μας το περιγράφει με μοναδικό τρόπο ο Ευστάθιος στο χρονικό του. Οι βιαστικότες προλαμβάνουν στο έργο του τραγική διάσταση. Ο Ευστάθιος δεν κρύβει την ιστορική πραγματικότητα. Αναγνωρίζει τη στρατηγική ανωτερότητα και εμπειρία των Νορμανδών και ψέγει την αδράνεια του Δαβίδ Κομνηνού, υπεύθυνου στρατηγού για την άμυνα της πόλης. Διακρίνει τη γενναιότητα της αντίστασης του ντόπιου πληθυσμού, αλλά διεισθύνει και στην ψυχογραφία των επιδρομέων, αυτών των απάνθρωπων κτηνών που έδειχναν με τις ωμότητές τους ότι δεν διέθεταν ίχνος παιδείας και πολιτισμού. Ο πρωτογονισμός τους ξεπερνούσε το μέτρο και τη φαντασία σύγκρισης τους ανόμιων πολιτισμών. Η οξυδέρκεια των παρατηρήσεων του Ευσταθίου μέσα στο έργο «Εις την άλωση της Θεσσαλονίκης» καθιστά το κείμενο μοναδικό ντοκουμέντο για τη μελέτη των τρόπων ζωής δύο κοινωνιών, της βυζαντινής και της δυτικής, στην κρίσιμη καμπή της ιστορίας, όπου το Βυζάντιο γνωρίζει εκ του σύνεγγυς τη δυτική βαρβαρότητα και η Δύση ανοίγει τα μάτια της στην άνετη ζωή της Ανατολής.

Το χρονικό της κατάληψης της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς το έγραψε ο Ευστάθιος στο διάστημα από 7/10 Νοεμβρίου 1185 έως του Φεβρουαρίου του 1186. Ο σκοπός της συγγραφής ήταν καθαρά διδακτικός. Ο ίδιος στον σύντομο Πρόλογο δηλώνει ότι το έργο του δεν είναι καθαυτό ιστορικό. Την ιστορική διάσταση των γεγονότων σκόπευε ο ίδιος να τη γράψει σ' ένα άλλο έργο για την άλωση. Αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων, τα περιγράφει με πολύ πάθος και δραματικότητα. Η ψυχική του συμμετοχή επεκτείνεται και στα γεγονότα των ετών 1180-1185, που τα γνωρίζει από διηγήσεις φίλων του που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη. Ένας από αυτούς θα ήταν ο ιστορικός Νικήτας Χωνιάτης, ο οποίος υπαινίσσεται ότι για την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς έγραψαν δυο τρεις βυζαντινοί συγγραφείς. Ο Ευστάθιος δεν αρέσκειται στις λεπτομέρειες των βυζαντινών χρονογράφων. Οπωσδήποτε όμως το πάθος και ο ρητορικός τόνος δεν πνίγουν την ιστορική αλήθεια, όπως έχουν ήδη επισημάνει οι ειδικό μελετητές του έργου. Ως λογοτέχνης συγγραφέας επιδίωκε περισσότερο να ζωγραφίσει τις συνθήκες και τη νοοτροπία των πρωταγωνιστών, παρά να καταγράψει ιστορικά γεγονότα. Είναι ένας ψυχογράφος που τοποθετεί τον αδύνατο άνθρωπο στο σφυροκόπημα της ιστορίας.

Άγιος Ευστάθιος αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης

Ο αρχιεπίσκοπος Ευστάθιος εν αιχμαλωσία

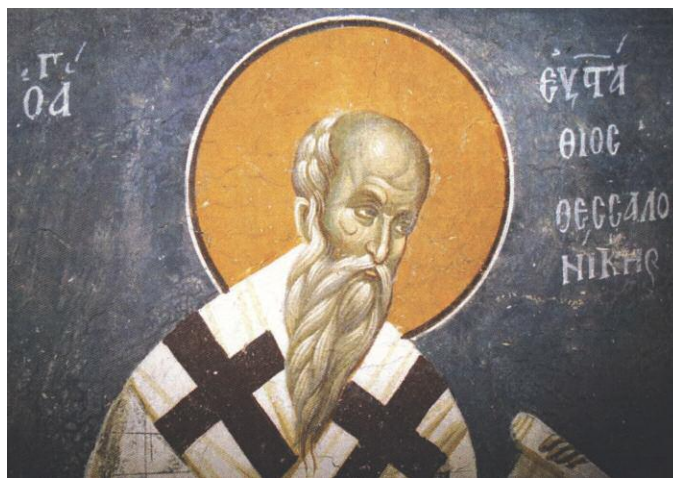
Απόσπασμα από το έργο «Συγγραφή του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης που αφορά την, ας ελπίσουμε, τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης», όπως περιέχεται στο βιβλίο «Χρονικά των αλώσεων της Θεσσαλονίκης» των εκδόσεων Άγρα

Η

μεταφορά στη νεοελληνική έγινε από τον Χάρη Μέσση, ενώ η εισαγωγή και τα σχόλια είναι του Πόλο Οντορίκο.

Η πόλη, από τη στιγμή που έπεσαν πάνω της οι εχθροί, γνώρισε όλα όσα επιβάλλει ένας άγριος πόλεμος. Οι δικοί μας, όχι μεμονωμένα αλλά όλοι μαζί, έφευγαν χωρίς επιστροφή, εκτός από κάποιους λίγους, όπως ήδη αναφέραμε. Ανάμεσά τους ήταν και κάποιος Βολέας, μέλος της εκκλησιαστικής κοινότητας, ο οποίος σκότωσε καμιά τριανταριά εχθρούς, κάποιους με την τσάπα του και τους υπόλοιπους με κάποιο άλλο μέσο, και ο οποίος, αντιμετωπίζοντας τη μανία των εχθρών, ασπάστηκε τη μητέρα γη [σκοτώθηκε]. Και αυτό το επεισόδιο συντελεί στο αίσχος του Δαβίδ ο οποίος, ενώ ορκιζόταν ότι ποτέ δεν θα υποχωρούσε και ότι θα προτιμούσε να πέσει πάνω στο σπαθί του, τράπηκε κατόπιν σε φυγή για να σωθεί χωρίς να έχει βαφτεί στο αίμα. Η φυγή που περιγράφουμε δεν έγινε άταχτα, αλλά, καθώς προείπαμε, ακολούθησε τις αρχές του κορυφαίου στρατηγού. Εκείνος, αν είχε αντιμετωπίσει κατα πρόσωπο τους εχθρούς, όπως του ζητούσαν οι πιο γενναίοι από τους συντρόφους του στη φυγή, θα επούλωνε γρηγορότερα τα τραύματα της πόλης. Οι στρατιώτες του εχθρού κουράζονταν να σκοτώνουν τους φυγάδες και να συγκεντρώνουν λάφυρα. Όποιος θα ήθελε να περιγράψει τα γεγονότα, θα έπρεπε να δει τη μάχη από ψηλά και να κρατήσει σημειώσεις, «αδόξευτος και αλώβητος από χαλκό, διώχνοντας κάθε ριζιά από μπρος του με τη βοήθεια του Θεού», επειδή ο άνθρωπος που συμμετέχει σε τέτοια συμφορά και φροντίζει κυρίως να εξασφαλίσει τη σωτηρία του, δεν θα μπορούσε να καταγράψει τα πάντα με ακρίβεια, εκτός απ' όσα έτυχε να ακούσει και από εκείνα στα οποία ο ίδιος έλαβε μέρος με τον ένα ή τον άλλο τρόπο.

Η σύλληψη του αρχιεπισκόπου
Εγώ λοιπόν, αφού έχασα κάθε ελπίδα να καταφύγω στην ακρόπολη εξαιτίας

«Άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης» (λεπτομέρεια), τοιχογραφία στον βόρειο τοίχο του ιερού στο ναό του Αγίου Νικίτα στο χωριό Τσούτσερ κοντά στα Σκόπια (πριν το 1316).

της έλλειψης νερού για την οποία υπεύθυνος ήταν ο στρατηγός, και αφού μόιρασα τις προμήθειες που είχα συγκεντρώσει για 'μένα και τους οικείους μου, όπως έχω ήδη αναφέρει, εγκατέλειψα επίσης την ιδέα να καταφύγω στον άγιο τάφο του Μυροβλήτη και στους άλλους ιερούς ναούς. Δεν αγνοούσα ότι, καθώς όλοι όσοι θέλουν να ξεφύγουν συρρέουν εκεί, πολλοί χάνουν τη ζωή τους από τα σπρωξίματα και από την έλλειψη αέρα που προκαλείται σε ανάλογες περιπτώσεις. Έμεινα λοιπόν στο σπίτι μου, που έχει τη φήμη ότι είχε φιλοξενήσει τον άγιο, όταν ακόμη ήταν ζωντανός. Αφού είδα και υπέφερα μύρια κακά, και είναι θαύμα πώς μπόρεσα να τα αντέξω, τέλος με τράβηξαν, όπως λέει ο λόγος, από τα γένια, και με οδήγησαν στην αιχμαλωσία μέσα από χιλιάδες ξεγυμνωμένα σπαθιά που κυμάτιζαν σαν αγρό γεμάτος στάχια. Και όσο με σκουνούσαν, με ράπιζαν και μου απνύθναν ύβρεις που δεν είχα ξανακούσει, ένιωθα ανακουφισμένος και ευχόμουν να αρκεστούν σε αυτά. Όταν όμως σπαθιά στράφηκαν εναντίον μου, σιλέτα με πλησίασαν έτοιμα να βυθιστούν στα σπλάχνα μου, δόρατα στόκευαν απειλητικά ολόγυρα τα πλευρά μου, αντιμετωπίζα μόνο με σιωπές προσευχές όλα αυτά. Αλλωστε, πώς θα ήταν δυνατόν να προσευχηθώ μεγαλόφωνα; Τέτοια συμπεριφορά αντιμετώπισα ως τον ιππόδρομο της πόλης. Εκεί συνάν-

τησα τον Σιφάντο, τον οποίο προαναφέραμε, που ιππεύοντας ένα όμορφο άλογο συντροφιά με τον Μαυροζώμη εξέταζε προσεκτικά τι θα μπορούσε να συγκεντρώσει ως λάφυρα. Εκείνος με πήρε μαζί του, στα λόγια για να μην υποφέρει περισσότερο ο αρχιεπίσκοπος, στην πράξη όμως για να υποστώ ακόμη χειρότερες δοκιμασίες. Έμεινα για λίγο εκεί, μέσα σε μια μικρή καλύβα, και έφαγα ένα ξεροκόκκο για να μπορέσω να πιω λίγο νερό. Η καρδιά μου και όλα μου τα σπλάχνα έκαιγαν. Έπειτα, για να με τιμήσουν τάχα με διάταξαν να καθαλίσω ένα μικρό ποτάμι (τι άλλο ήταν εκείνο το μίζερο αλογάκι;). Ακολούθησε την εντολή που μου δόθηκε, ανέβηκα στο ζώο, στη σέλα του οποίου υπήρχε τόξο και φαρέτρες, και οδηγήθηκα εκεί που είναι ο ναύσταθμος.

«Δεν είχα ούτε μια χούφτα άμμου»
Αλίμονο μου, πόσες συμφορές ακολούθησαν! Ξαν να μην αρκούσαν τα πτώματα που άχνιζαν ακόμη από το ζεστό αίμα και που συνάντησα στο δρόμο μου όσο ήμουν πεζός, συνάντησα ακόμη περισσότερα ως ιππέας. Τα περισσότερα κείτονταν συγκεντρωμένα μπροστά στο τείχος και ήταν τόσο πολλά που το αλογάκι μου είτε δεν μπορούσε να πατήσει στη γη είτε είχε ανάμεσα στα μπροστινά και τα πονιστά του πόδια δύο ή τρία πτώματα. Τις δυσκολίες που συνάντησα για να εξέλθω από την πύλη ανάμεσα από

χιλιάδες άγριους Λατίνους και όσα συνέβησαν έξω, ώσπου να φτάσω στο λιμάνι, δυσκολίες που προκαλούσαν δάκρυα σε μένα και σε όλους τους χριστιανούς που ήταν μάρτυρες, δεν θα τα εκθέσω. Δεν θέλω να περιττολογήσω. Η πρόθεσή μου είναι να είμαι σύντομος. Θα αναφέρω μόνο τούτο για να ανακεφαλαιώσω, ότι ζήτησαν, φιλική τιμή, τέσσερις χιλιάδες χρυσά νομίσματα από μένα που δεν είχα ούτε μια χούφτα άμμου ή κόματος ή, σύμφωνα με την καθομιλουμένη γλώσσα, ούτε σάλιο. Και άκουσα να λέγεται πως ήταν μικρό το ποσό για έναν άνθρωπο που ασκούσε τα καθήκοντα του αρχιεπισκόπου και έπαιρνε ως μισθό κάθε χρόνο εκατό κεντηνάρια (τι πλούτος!). Και θα αναφέρω ακόμη ότι αναπαύομαι στο καράβι του Σιφάντου, όσο αυτό ήταν δυνατό, περμιένοντας το αστρονομικό ποσό που όρισαν οι μεγαλοπρεπείς πειρατές για λογαριασμό μου. Το πλοίο του Σιφάντου ήταν το πρώτο κατάλυμα που ευτύχησα να έχω και ήταν γεμάτο αιχμάλωτους, όπως και τα υπόλοιπα. Οι αιχμάλωτοι, αν και ήθελαν πολύ να θρηνήσουν για την τύχη μου, δεν τολμούσαν να το πράξουν. Η δυστυχία τους τους επέβαλλε να δείξουν το πένθος τους με τη σκυθρωπή και θλιμμένη έκφραση του προσώπου τους και με δάκρυα, όπως ακριβώς έκανα και εγώ σε απάντησή τους. Δεν μπορούσα να τους απευθύνω ούτε μια λέξη.

Συνάντηση με τον αγριάνθρωπο Γιλίεμο...
Αφού ξεκουράστηκα σ' εκείνο το καράβι, την επόμενη ημέρα με τις ίδιες τιμές οδηγήθηκα στον Αλέξιο Κομνηνό. Εκεί έτυχε να γνωρίσω ένα τέρας εικονοκλάστη, κάποιον Γιλίεμο, που ξέφυγε από τα χέρια του Ανδρόνικου στη Νίκαια. Ήταν ένας αγριάνθρωπος που μπορούσε να προκαλέσει το θάνατο στα θύματά του προτού ακόμη μπιξεί τα δόντια του σε αυτά. Αυτός σαν κάποια Ερινύα της τραγωδίας και κρατώντας δάδες, όπως κι εκείνη, με έβαψε μέσα στο βαθύ Έρεβος (καθώς ήταν ήδη νύχτα). Με βρήκε ξαπλωμένο καταγής, όχι γιατί κοιμόμουν, αφού ο ύπνος με είχε εγκαταλείψει εδώ και πολλές νύχτες, αλλά γιατί δεν μπορούσα ούτε να σταθώ όρθιος ούτε να καθίσω, καταποννημένος καθώς ήμουν από τις πολυήμερες συμφορές. Μόλις με βρήκε άρχισε κραυγάζοντας, εν είδει κακού προοιμίου, να καταριέται στη γλώσσα των βαρβάρων εκείνον που δεν με είχε σκοτώσει. Ήταν παρών στη σκηνή και κάποιος από τα

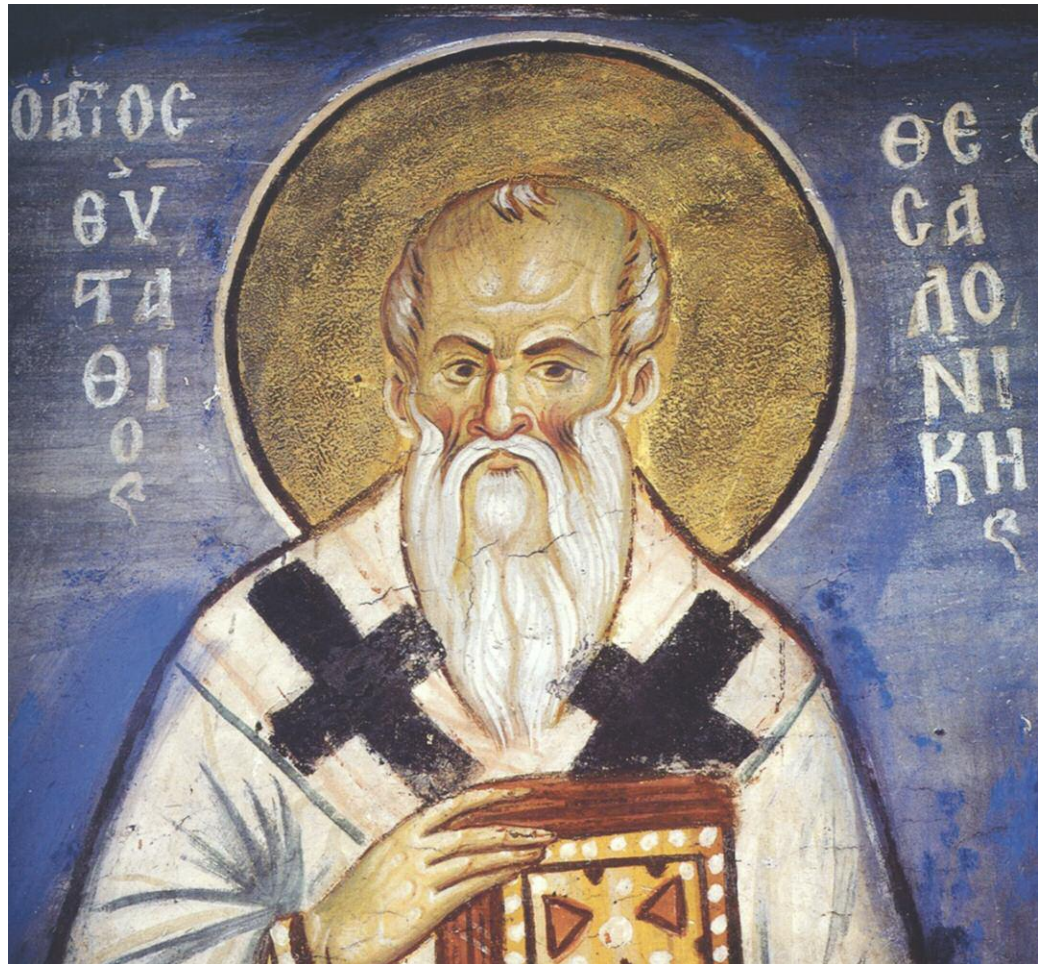
Άγιος Ευστάθιος αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης

αδέλφια του που ήταν καλός άνθρωπος και από τον οποίο έμαθα ότι το τέρας εκείνο στρεφόταν με μανία εναντίον των αγίων εικόνων. Όταν τον ρώτησα για ποιο λόγο έπρεπε να είχα σκοτωθεί, εξοργίστηκε ακόμη περισσότερο και φώναξε ότι, αν ήταν αυτός που θα με είχε αιχμαλωτίσει πρώτος, τώρα δεν θα είχα κεφάλι. Κατόπι προσπάθησε να αιτιολογήσει την οργή του και κατέληξε, σύμφωνα με τη λογική του, στο συμπέρασμα ότι εγώ δεν πιστεύω στον Θεό, αφού είμαι πιστός στον Ανδρόνικο. Εγώ απάντησα σε αυτά με μεγάλη προσοχή και λέγοντας διάφορα ή μάλλον φλυαρώντας με άνθρωπο που ήταν σε έξαλλη κατάσταση, καθώς ήθελα να διατηρήσω το κεφάλι μου. Τέλος, με δυσκολία κατόρθωσα να ημερώσω εκείνον τον ατίθασο. Φεύγοντας μάλιστα με ασπαστηκε και φίλησε το χέρι μου.

Επιστροφή στο σπίτι

Έτσι, εγώ και όσοι αιχμάλωτοι βρισκόμασταν στο κατάστρωμα του караβιού του Κομνηνού κατορθώσαμε να περάσουμε μια ήσυχη νύχτα, μόλις απαλαχτήκαμε από τις δάδες και τη φλυαρία εκείνου του ανθρώπου. Πέρασα εκεί λίγες μέρες μαζί με τους υπόλοιπους αιχμαλώτους, όπου δέχτηκα την ελεημοσύνη λίγης τροφής. Κάποιος μάλιστα από τη συνοδεία εκείνου του ανθρώπου μου είχε προσφέρει λίγα χάλκινα κέρματα που μου είχαν φανεί τη στιγμή εκείνη ισάξια με το θησαυρό του Κροίσου (ο Θεός ας τον ελέησει). Έπειτα με οδήγησαν στους κόντους, ή, για να χρησιμοποιήσουμε την πιο συννησιαμένη έκφραση, στους κόμιντες, αν και μισώ να χρησιμοποιώ χωρίς μέτρο όρους βαρβαρικούς.

Για να ανακεφαλαιώσω για άλλη μια φορά, θα αναφέρω ότι, αφού πέρασα πολλές ακόμη δοκιμασίες εκεί, μου επέτρεψαν με μεγάλη δυσκολία να επιστρέψω μετά από λίγες μέρες στον οικο του αγίου, όπου βρήκα πλήθος Λατίνων και άλλης καταγωγής ανθρώπων εγκατεστημένους στο ισόγειο και τον όροφο. Έτσι αναγκάστηκα να αναζητήσω καταφύγιο στον μικρό κήπο της οικίας και ξάπλωσα στο πεζουλάκι του πολύ μικρού λουτρού που βρισκόταν εκεί απλώνοντας κάτω σκέτο χόρτο. Οκτώ μέρες πέρασαν χωρίς να γευτώ λευκό ψωμί, αλλά ικανοποιώντας τις ανάγκες του άδειου στομαχιού μου με ψημένη στη κόβωλη ζύμη από πίτουρα και χωρίς να έχω την τύχη να νιώσω την οσμή του κρασιού. Μετά τις οκτώ μέρες, άρχισα να γεύομαι κάποιες σταγόνες από ένα υγρό που έφερε μόνο το όνομα του κρασιού, ζυμωτό ψωμί και κάποια άλλα αγαθά. Και ούτε ο κήπος βέβαια μπορούσε να γίνει ένα σύγουρο λιμάνι για μένα μπροστά στη λατινική λαίλαπα. Το γεγονός ότι οι εχθροί κατέστρεφαν τα δέντρα και κυρίως τις σκιές, των οποίων τα φρούτα έτρωγαν άγουρα οι εραστής εκείνου των ωμών τροφών, καθώς επίσης και τις πρασιές που αγαπούσα ιδιαίτερα, προκαλούσε ξεχωριστή λύπη σε όσους εκτιμούσαν αυτά τα πράγματα. Το ότι επίσης κατέστρεφαν το τραπέζι που στρώναμε καταγής, ήταν κάτι που δεν μπο-

«Άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης», τοιχογραφία στην πρόθεση του καθολικού της μονής Βατοπεδίου (1312).

ρώ να αναφέρω πόσο θα μπορούσε να το αντέξει κανείς ήρεμος.

Ασχημίες και δολοφονίες από τους Νορμανδούς

Μόλις καθόμασταν ως ομάδα εγώ και οι φτωχοί μου σύντροφοι να φάμε το ψωμί μας από πίτουρα, εκείνοι οι απολίτιστοι σταματούσαν τη διασκεδαστική ενασχόληση της καταστροφής των προϊόντων της γης, εισχωρούσαν στον κήπο και ετοιμάζαν εκπλήξεις εις βάρος μας. Πλησίαζαν, μας έστρεφαν τα νώτα τους, ξεγυμνώναν τα οπίσθιά τους και γονάτιζαν με σκοπό να κάνουν την ανάγκη τους στοχεύοντας να αδειάσουν απέναντί μας τα περιπτώματα του στομαχιού τους που έτρεχαν σαν νερό εξαιτίας των σταφυλιών που τους προκαλούσαν δυσεντερία. Αυτές ήταν οι πράξεις τους. Οι σύντροφοί μου, απδισσμένοι όπως ήταν φυσικό, από τη βρωμερή εκείνη πράξη, ένιωθαν έντονη οργή και ήθελαν να διώξουν κακήν κακούς αυτούς τους Οζόλους [βρωμιάρηδες], αν πρέπει να τους χαρακτηρίσουμε με μια ελληνική έκφραση. Εγώ όμως τους εμπόδιζα, κρίνοντας ότι όσοι κυλιούν-

ται στο βόρβορο της αμαρτίας γίνονται τελικά άξιοι μιας τέτοιας δυσωδίας. Σε όσα περιληπτικά εξέθεσα θα προσθέσω και αυτό: το σκληρό κρεβάτι πάνω στο οποίο πέρασα πολύ καιρό καθώς και η γύμνια που χαρακτήριζε όχι μόνο εμένα, αλλά και όλους τους συντρόφους μου, πήραν τέλος κάποια στιγμή χάρη σε ευσεβείς ανθρώπους. Και, ακόμη, κέρδισα κάποια πλεονεκτήματα και από τους εχθρούς με το να απευθύνομαι σε αυτούς με τρόπο κολακευτικό και με φωνή βαθιά και πανούργα. Δεν θα ήταν άστοχο να υπενθυμίσω κάποιες από αυτές τις κουβέντες, με δεδομένο ότι ήταν ενδεικτικές μεγάλης επιδεξιότητας. Δεν είναι όμως αναγκαίο να τις αναφέρουμε εδώ. Δεν μπόρεσα να επανακτήσω μέσα στο χάος που δημιουργήθηκε τίποτε από όσα μου είχαν αφαιρέσει, ούτε για παράδειγμα το μουλάρι μου, ούτε κάποιο βιβλίο ή στρώμα ή κάτι από όσα μου ανήκαν. Κατόρθωσα όμως να ποριστώ πενήντα χρυσά νομίσματα, καθώς δεν έπαιζα την άρπα μου χωρίς αντίτιμο. Με αυτόν τον τρόπο ένιωσα μια κάποια ανεπαίσθητη ανακούφιση από την απόλυτη φτώχεια στην οποία είχα περιέλθει. Ο

Μυροβλύτης, όπως ένας ωκεανός, με πλημμύριζε με κάθε είδους δωρεές, χάρη στις οποίες επιβίωσα εγώ και όσοι από τους κατοίκους της πόλης είχαν απομείνει. Κανείς, στην πραγματικότητα, δεν θα μπορούσε να είναι τόσο ματαιόδοξος ή να επιδείξει την αχαριστία των Ιουδαίων, ώστε να τολμήσει να ξεστομίσει ότι έφυγε από τον οικο του Μυροβλύτη με άδεια χέρια όσον αφορά την τροφή και οτιδήποτε άλλο. Έκανα αυτή την παρέκκλιση χωρίς να υπερβάλλω και χωρίς να είναι άσχετη με το θέμα μου. Οι βάρβαροι γέμισαν όλη την πόλη αρχίζοντας να εισρέουν από τις ανατολικές πύλες. Θέριζαν τους δικούς μας και δένοντάς τους σε δεμάτια τους στοίβαζαν σε θημωνιές τέτοιες που αρέσουν για τροφή στον Άδη. Όσοι προσπαθούσαν να γλιτώσουν τρέχοντας στους δρόμους έχαναν τη ζωή τους και τα πτώματά τους σκυλεύονταν και έμεναν γυμνά. Με τον τρόπο αυτό οι δρόμοι μετατράπηκαν σε ελεεινά νεκροταφεία...

Ο τίτλος και οι μεσότιτλοι στο κείμενο μπήκαν με ευθύνη του επιμελητή του αφιερώματος.

Άγιος Ευστάθιος αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης

T

ο συμπόσιο πραγματοποιήθηκε από την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών το 1980 και η εισήγηση περιλαμβάνεται στα πρακτικά του, που εκδόθηκαν το 1982.

Είναι γνωστό ότι το 1185 η Θεσσαλονίκη, μετά από σύντομη πολιορκία, κυριεύθηκε από τους Νορμανδούς. Αυτόπτης μάρτυρας υπήρξε ο πολυμαθέστατος και «ομπρικότατος» μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ευστάθιος, που μας άφησε σπουδαία περιγραφή της άλωσης. Πριν είκοσι περίπου χρόνια ο αείμνηστος Στίλιαν Κυριακίδης επιμελήθηκε την κριτική έκδοση του κειμένου στη σειρά των εκδόσεων του Σικελικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών του Παλέρμο. Η ανάθεση σ' εμένα της ιταλικής απόδοσης του Ευσταθίου στάθηκε τότε αφορμή να συνεργασθώ με τον σεβαστό Δάσκαλο, που μάλιστα το 1954 είχα την τύχη να είμαι και μαθητής του στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Το σύγγραμμα του Ευσταθίου έχει μεγάλη σημασία, όχι μόνο για τις ιστορικές πληροφορίες που μας παρέχει από πρώτο χέρι, αλλά και για τις μαρτυρίες γύρω από τα ήθη και έθιμα των Νορμανδών. Οι επαφές, ακόμα και οι συγκρούσεις με άλλους λαούς συνεπάγονται και την αναμεταξύ τους σύγκριση, που οδηγεί και στην ανάδειξη των αντίστοιχων εθνικών γνωρισμάτων. Αν παραδεχτούμε τις σύγχρονες αντιλήψεις, σύμφωνα με τις οποίες στην «κουλτούρα» συμπεριλαμβάνονται όχι μόνο οι λεγόμενες πνευματικές δημιουργίες, αλλά όλες οι εκδηλώσεις του ανθρώπινου βίου, πρέπει να είμαστε ευγνώμονες στον Ευστάθιο για τα πολύτιμα σχετικά στοιχεία που μπορούμε ν' αντλήσουμε από το σύγγραμμά του.

Ποιοι ήταν οι Νορμανδοί

Ο τίτλος της ανακοίνωσης, «Οι Σικελοί στη Θεσσαλονίκη», συμμορφώνεται στον τρόπο που ο Ευστάθιος αναφέρεται στους εισβολείς, που τους ονομάζει τις περισσότερες φορές Σικελούς ή και Λατίνους. Πιο σωστό θα ήταν να λέγαμε «Οι Νορμανδοί της Σικελίας στη Θεσσαλονίκη». Μα ποιο ακριβώς ήταν αυτοί οι Νορμανδοί; Δεν ξέρω αν μπορούμε σήμερα πια να μιλήσουμε αόριστα για τους Νορμανδούς σαν μία συμπαγή εθνική ενότητα, ή αν δεν επιβάλλεται η διάκρισή τους ανάλογα με το χώρο και το χρόνο όπου εκδηλώθηκε η κυριαρχία τους. Σχετικά με τους Νορμανδούς της κάτω Ιταλίας οι πρόσφατες έρευνες τείνουν προς αυτή την τελευταία κατεύθυνση, ακολουθώντας συγχρόνως μια πιο ρεαλιστική αντιμετώπιση του ιστορικού ζητήματος, απαλλαγμένη από τον υπερλό θαυμασμό, που χαρακτήριζε τους ιστορικούς του πα-

Πρέπει να είμαστε ευγνώμονες στον Ευστάθιο

Απόσπασμα από την ομιλία του ιταλού ελληνιστή Βιτσέντζο Ρότολο με θέμα «Οι Σικελοί στη Θεσσαλονίκη το 1185», που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του συμποσίου «Η Θεσσαλονίκη μεταξύ Ανατολής και Δύσεως»

Βιτσέντζο Ρότολο.

«Άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης», τοιχογραφία στο ιερό της εκκλησίας του κράλη στη μονή Στουεντίτσα (1314).

ρελθόντος, μπροστά στη μυθική στρατιωτική δύναμη των Νορμανδών και την τέλεια διοικητική τους οργάνωση. Το Centro di studi normanno-svevi του πανεπιστημίου του Μπάρι έχει καταβάλει ιδιαίτερες προσπάθειες για την εξερεύνηση πολλών προβλημάτων που είναι συνδεδεμένα με τη νορμανδική κατάκτηση της νότιας Ιταλίας. Ένας από τους καρπούς των προσπαθειών αυτών ήταν και το συνέδριο που οργανώθηκε στο Μπάρι το 1977 με θέμα «Κοινωνία, εξουσία και λαός στην εποχή του Ρογήρου του Β'», που τα πρακτικά του δημοσιεύθηκαν το 1979. Παρόλο που αναφέρεται σ' εποχή προγενέστερη κατά μερικές δεκαετίες από την άλωση της Θεσσαλονίκης, οι εργασίες του συνεδρίου μας ενδιαφέρουν γιατί μάς

επιτρέπουν ν' ανατρέξουμε στη θεμελίωση της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής του νορμανδικού κράτους της νότιας Ιταλίας. Πάνω σ' αυτές τις βάσεις εξετάστηκαν χωρίς καμιά προκατάληψη πολλές πλευρές του ενδιαφέροντος θέματος. Η Vera von Falkenhause, λόγω χάρη, παρατήρησε πολύ σωστά ότι την εποχή του Ρογήρου του Β' η ιθύνουσα τάξη των Νορμανδών που είχαν εγκατασταθεί στη νότια Ιταλία είχε μάλλον πολιτική παρά εθνική ομοιογένεια. Από την άλλη μεριά οι τοπικοί πληθυσμοί παρουσιάζουν μεγάλη και ακαθόριστη εθνική ποικιλία, με επικράτηση του ελληνικού και αραβικού στοιχείου στη Σικελία και στην Καλαβρία. Σύμφωνα με τον Musca, ο Ρογήρος ο Β', και ίσως και οι δύο Γουλιέλμοι, ήταν επικεφαλής στρατευμάτων κατοχής σε μία ξένη χώρα που ουσιαστικά δεν τους αγαπούσε. Γι' αυτό το λόγο, για ν' αποσπάσουν τη συμπάθεια του λαού, κυνηγούσαν επιτυχίες έξω από τα σύνορά τους. Ακόμα και η αίγλη που συνόδευσε τον Ρογήρο τον Β' ήταν αποτέλεσμα της αριστοτεχνικής λειτουργίας της επίσημης προπαγάνδας.

Το ντόπιο στοιχείο της Σικελίας δεν πρέπει να είχε αξιόλογη αντιπροσωπεία στην εκστρατεία του Γουλιέλμου του Β', ακόμα και οι μισοφόροι του ιππικού και οι άτακτοι θα ήταν μάλλον από τα βόρεια έθνη. Ανάμεσα στους πειρατές που ακολουθούσαν το στόλο μπορεί να ήταν και κανένας ντόπιος, οι περισσότεροι όμως ήταν Άραβες της Σικελίας, όπως ίσως ο Σίφαντος, που στο πλοίο του μεταφέρθηκε αιχμάλωτος ο Ευστάθιος. Ενώ δεν είναι βέβαιο εάν ο αμφράς για τον οποίον μιλάει ο Ευστάθιος πρέπει να ταυτιστεί με τον Tancredi, ή να θεωρηθεί άραβας, πιθανολογείται η παρουσία αράβων ειδικών στη μεταχείριση των πετροβόλων, που τόση ζημιά προκάλεσαν στα τείχη της πόλης.

Επιθέσεις Νορμανδών εναντίον του Βυζαντίου

Ο Ευστάθιος ανάγει στην απόπειρα που έκαναν οι Νορμανδοί το 1157 τα επεκτατικά τους σχέδια σε βάρος του Βυζαντίου, αλλά οι απαρχές τους πάνε πιο πίσω, συγκεκριμένα στην εκστρα-

τεία του Γουισκάρδου, στα 1081. Οι ιστορικοί μάλιστα σημειώνουν τις πολιτικές και στρατιωτικές αναλογίες ανάμεσα στην εκστρατεία του Γουισκάρδου και του Γουλιέλμου του Β'. Και στις δυο περιπτώσεις οι Νορμανδοί υπέστησαν μεγάλη ταπείνωση από την αθέτηση υποσχέσης γάμου με μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας. Επίσης χρησιμοποιήθηκε και τις δυο φορές το πρόσχημα της υποστήριξης του δΐθεν γνήσιου αυτοκράτορα του Βυζαντίου εναντίον των σφετεριστών. Ακόμα πιο στενές είναι οι αναλογίες στο στρατιωτικό εκτέλεση του σχεδίου με κατευθυντήρια γραμμή Δυρράχιο-Οδός Εγνατία-Θεσσαλονίκη-Κωνσταντινούπολη. Οι δύο επιθέσεις των Νορμανδών εναντίον της Βυζαντινής αυτοκρατορίας είχαν κοσμοϊστορική σημασία γιατί έφεραν σε ανοιχτή σύγκρουση τους Λατίνους με τους Βυζαντινούς, δημιουργώντας ένα χάσμα μεγαλύτερο και από τις θρησκευτικές τους διαφορές. Επιπλέον, η δεύτερη ιδίως εκστρατεία φανέρωσε σ' όλη την έκτασή της την αδυναμία της αυτοκρατορίας, που ο Ευστάθιος εντοπίζει την αιτία της στο θάνατο του Μανουήλ Κομνηνού, το 1180. Πραγματικά η εκστρατεία του 1185, που είχε σαν πρόφαση την επαναφορά στο θρόνο του δΐθεν Αλεξίου Κομνηνού, έβρισκε αφορμή στη βαθειά πολιτική κρίση του Βυζαντίου. Αλλά το αληθινό κίνητρο ήταν η παλιά επιθυμία των Νορμανδών να βάλουν πόδι στην ίδια την καρδιά της αυτοκρατορίας. Το ότι δεν επρόκειτο για ξαφνικό ξέσπασμα τυχοδιωκτικής πολιτικής, αλλά για προμελετημένο σχέδιο, φαίνεται καθαρά από τις μεταγενέστερες εξελίξεις στο χώρο του Αιγαίου. Οι πρόσφατες έρευνες της κ. Έρας Βρανούση απέδειξαν ότι ένα χρόνο μετά τη συντριβή και την οριστική αποχώρηση των νορμανδικών στρατευμάτων ο στόλος τους είχε κυριεύσει μερικά ελληνικά νησιά και τα είχε καταστήσει υποτελή των Νορμανδών. Αυτά τα στοιχεία, και άλλα επίσης σπουδαία, προέρχονται από τα σωστά ιστορικά συμπεράσματα που βγάζει από το Εγκώμιο του οσίου Χριστοδούλου η κ. Βρανούση, η οποία ετοιμάζει την κριτική του έκδοσης, με δική μου ιταλική μετάφραση, στη σειρά των εκδόσεων του Σικελικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και

Άγιος Ευστάθιος αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης

Νεοελληνικών Σπουδών. Άλλωστε οι διπλωματικές προσπάθειες και οι πολιτικοί ελιγμοί των δύο αντιπάλων δείχνουν καθαρά ότι και οι δύο είχαν επίγνωση των μοιραίων συνεπειών της αναμέτρησής τους και έπαιρναν τα μέτρα τους για να την αποτρέψουν ή να την αντιμετωπίσουν με την προοπτική της επιτυχίας.

Εκστρατεία εναντίον της Θεσσαλονίκης

Ο άραβας Ibn Giobair, που την άνοιξη του 1185 βρισκόταν στη Σικελία, περιγράφει τον αποκλεισμό και τις μυστικές προετοιμασίες στα λιμάνια της μεγαλονήσου. Ο αριθμός των πλοίων που ο Ibn Giobair είδε έτοιμα για αναχώρηση -300- πλησιάζει τον αριθμό που αναφέρει ο Ευστάθιος, παραπάνω από 200 μαζί με τα πειρατικά. Γενικά οι πληροφορίες του Ευσταθίου γύρω από τα σκελετικά πράγματα είναι αξιόπιστες, και ενδιαφέρουσες είναι οι σύντομες κρίσεις του πάνω στους βασιλιάδες της Σικελίας. Μόνο στην περίπτωση του βασιλιά Γουλιέλμου του Α' παραδέχεται ότι αγνοεί το όνομά του. Αλλά ακριβώς αυτή η ελικρινής ομολογία εγγυάται για την ακρίβεια των άλλων στοιχείων που αναφέρει υπεύθυνα.

Οι πολεμικές ετοιμασίες, λοιπόν, υπήρξαν σοβαρές, και ο Chalandon δε συμφωνεί με τη γνώμη του Amari και του Spata, ότι η εκστρατεία ήταν καταδικασμένη στην αποτυχία, παρατηρώντας ότι, κρίνοντας από την έκβαση της τέταρτης σταυροφορίας, η ιδέα της κατάληψης του Βυζαντίου δεν μπορούσε να θεωρηθεί χίμαιρα στα τέλη του 12ου αι.

Έχοντας αρχηγούς της στρατιάς τον κόμητα Βαλδουίνο και τον Ricardo d'Acegra και επικεφαλής του στόλου τον Tancredi, κόμητα του Lecce, οι Νορμανδοί έφυγαν από τη Messina στις 11 Ιουνίου του 1185. Στις 24 κιόλας το Δυρράχιο είχε πέσει στα χέρια τους και ο φρούραρχος Ιωάννης Βρανάς μεταφερόταν αιχμάλωτος στη Σικελία. Σε αντίθεση απ' ό,τι είχε γίνει με τον Γουισκάρδο, η άμυνα στο Δυρράχιο, αυτή τη φορά, υπήρξε πολύ χαλαρή, και στο δρόμο οι Νορμανδοί δε συνάντησαν αντίσταση.

Πολιορκία και άλωση της πόλης

Στις 6 Αυγούστου οι κερσαίες δυνάμεις έφτασαν μπροστά στη Θεσσαλονίκη, ενώ στις 15 έκανε την εμφάνισή του και ο στόλος ολοκληρώνοντας την πολιορκία, που κατέληξε στην άλωση της πόλης 18 μόνο μέρες μετά την έναρξή της. Οι μεταγενέστερες εξελίξεις της νορμανδικής εκστρατείας δε μας ενδιαφέρουν εδώ, ενώ θα σταματήσουμε λίγο στην εξέταση της στάσης των κατακτητών και των ντόπιων πριν και μετά την άλωση της Θεσσαλονίκης, σύμφωνα με τις μαρτυρίες του Ευσταθίου. Πρέπει να πούμε σχετικά ότι, παρ' όλο το πάθος και το ρητορικό στόμφο της συγγραφής του, ο Ευστάθιος είναι αξιόπιστος και αμερόληπτος. Έτσι η περιγραφή των ωμοτήτων των Νορμανδών, όσο και να φαίνεται δραματική, δεν μπορεί να θεωρηθεί στο σύνολό της υπερβολική, αν λάβουμε μάλι-

«Άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης», τοιχογραφία στον βόρειο τοίχο του ιερού Αγίου Νικήτα στο χωριό Τσούτσερ κοντά στα Σκόπια (πριν το 1316).

στα υπόψη μας ότι, ακόμα και όταν πρόκειται για τους Βυζαντινούς, ο Ευστάθιος δεν προσπαθεί ν' αποκρύψει ή να μετριάσει τις βιαιότητες τους, όπως λόγου χάριν στην περίπτωση της σφαγής των αμάχων Λατίνων και τον φόνο ενός καρδινάλιου στην Κωνσταντινούπολη το 1182. Με τον ίδιο τρόπο δεν παραλείπει να μνημονεύει τις έστω περιορισμένες φιλανθρωπικές πράξεις των κομητών και τη θαρραλέα επέμβαση του αμνρά για να σταματήσει τη βάνουση ιερουσία στο ναό του Μυροβλύτου.

Είναι αξιοπρόσεκτο ότι, από τα σκόρπια στοιχεία που μας παρέχει σχετικά με τις πολεμικές επιχειρήσεις, διαπιστώνουμε τις βαθειές γνώσεις του ευσταθίου εμπροσθίου και σ' αυτό τον τομέα. Δεν περιορίζεται στο να ψέγει την ανανδρική υπόψη στάση του φρούραρχου Δαυίδ Κομνηνού, αλλά ξέρει και να εντοπίζει τα τρωτά της άμυνας και των οχυρωματικών έργων. Είναι σε θέση να κρίνει τις πολεμικές μεθόδους και τη μαχητική ικανότητα του εχθρού. Αναγνωρίζει ότι οι Νορμανδοί προπαρασκευάζουν τις επιθέσεις τους με τρόπο επιστημονικό και είναι «δαήμονες μάχη». Περιγράφει λεπτομερώς τη λειτουργία των διάφορων πετροβόλων και αποδίδει την απο-

τυχία των «ελεπόλεων» στον όγκο τους. Με πικρία είναι υποχρεωμένος να διαπιστώσει τα ολέθρια αποτελέσματα της δράσης των ανδρών που υπόσκαπταν τα τείχη. Μπροστά στη στρατιωτική εμπειρία των Νορμανδών παίρνει μεγαλύτερες διαστάσεις η εγκληματική αδράνεια του Δαυίδ, που επανειλημμένα ο Ευστάθιος τον κατηγορεί για προδοσία, ενώ εξαιρεί το σθένος των απλών στρατιωτών, και ιδίως των ντόπιων. Πραγματικά οι κάτοικοι της Θεσσαλονίκης, ακόμα και γυναίκες και κληρικοί, πολέμησαν γενναία δίνοντας την εικόνα της λαϊκής αντίστασης στον εισβολέα. Από την εχθρική παράταξη ο Ευστάθιος επαινεί επίσης τους τολμηρούς ναύτες του Σίφαντου, ενώ δεν μας αφήνει σχόλια για το φημισμένο ιππικό των Νορμανδών. Προφανώς οι επιχειρήσεις για την εκπόρθηση της πόλης δεν ήταν οι πιο ενδεικτικές για να διαπρέψει αυτό το όπλο, που είχε εξασφαλίσει τόσες επιτυχίες στους Νορμανδούς κατά τους προηγούμενους πολέμους. Βρίσκει όμως τον τρόπο ο Ευστάθιος ν' αναφέρει ειρωνικά τους αλαζονικούς παλικαρισμούς τους, που ήταν άλλωστε για τους πολεμιστές συνηθισμένο πράγμα όχι μόνο στο μεσαίωνα, αλλά και στην αρχαιότητα, λέγοντας ότι ο καθένας απ'

αυτούς τους καβαλλάρηδες καυχόταν πως μπορούσε ν' αντιμετωπίσει τριακόσιους αντιπάλους.

Οι παρατηρήσεις και τα σχόλια του Ευσταθίου

Ο Ευστάθιος ξέρει να κρίνει τη συμπεριφορά και τα έθημα των Νορμανδών, παραδίδοντάς μας πολλά στοιχεία ενδεικτικά της νοοτροπίας τους και του πολιτισμού τους. Ο Ευστάθιος είχε την άνεση να μελετήσει από κοντά τους κατακτητές, κατά τη σύντομη καταστροφική τους κατοχή της Θεσσαλονίκης, χάρη όχι μόνο στην προσωπική του εμπειρία, αλλά και στα διαθέσιμα και στις παραστάσεις που έκανε στους κόμπες υπέρ του πληθυσμού. Φυσικά η κατοχή εχθρικών στρατευμάτων δεν αποτελεί την κατάλληλη ευκαιρία για να κρίνεται ο πολιτισμός ξένων εθνών. Τα πράγματα όμως αλλάζουν όταν συμβαίνει παρατηρητής να είναι ένας άνθρωπος σαν τον Ευστάθιο, που η παιδεία του, η οξύδερκεία του, ο ευθύς χαρακτήρας του τον καθιστούν ικανό να διακρίνει τη σκληρότητα των πολεμιστών από τις έμφυτες ροπές των ανθρώπων, ανεξάρτητα από τη στρατιωτική τους ιδιότητα. Αναρίθμητα είναι τα επεισόδια απάνθρωπων ωμοτήτων εις βάρος του άμαχου πληθυσμού που μας διηγείται ο Ευστάθιος. Μπορεί ο συγγραφέας να έχει χρωματίσει και δραματοποιήσει έντονα τις λεπτομέρειες, αλλά στην ουσία -το 'χω ξαναπεί- δεν πιστεύω να έχει υπερβάλει. Αν μάλιστα συγκρίνουμε με παρόμοια επεισόδια αλώσεων πολέων από τους Νορμανδούς στη Δύση, όπως το 1137 στην Κάπουα, διαπιστώνουμε τα ίδια έκτροπα που περιγράφει ο Ευστάθιος για τη Θεσσαλονίκη: σφαγή παιδιών, λεηλασίες, βιασμούς γυναικών, ακόμα και καλογριών. Απ' αυτή την άποψη δεν μπορούμε να πούμε ότι οι Σαρακηνοί του 904 φέρθκαν πιο βάνουσα από τους Χριστιανούς του 1185. Από το πλήθος των περιστάσεων που αναφέρει ο Ευστάθιος συμπεραίνεται ότι οι Νορμανδοί είχαν ιδιαίτερη ροπή προς την ιερουσία και τις κακώσεις εκκλησιαστικών, που δεν εξηγούνται μόνο με τη μαγία τους να αρπάζουν πολύτιμα κειμήλια και ιερά σκεύη. Αυτή η «θεομαχία», όπως την αποκαλεί ο Ευστάθιος, πρέπει ν' αποδοθεί βέβαια και στις θρησκευτικές αντιθέσεις των Νορμανδών, αλλά οπωσδήποτε θα έπαιξε κάποιον ρόλο και ο φόβος τους μήπως από τον κλήρο οργανωθεί καμιά λαϊκή εξέγερση εναντίον τους, όπως και έδειξαν με τις αντιδράσεις τους στο άκουσμα των ξυλοπληγών σπυρτών. Αντίθετα, πέφτει έξω ο Ευστάθιος όταν αποδίδει τη σκληρότητα των Νορμανδών σε μίσος προς τους Έλληνες, που το παρουσιάζει μάλιστα σαν φυλετική αποστροφή: «το τούτων αίμα ου ποιεΐ σύγκρασιν προς το ημέτερον». Επίσης η βρισιά «διάβολε» που κατά κόρον χρησιμοποιούσαν για τους κατοίκους δεν πρέπει να είχε ιδιαίτερο βάρος, γιατί όλοι ξέρουμε με τι ευκολία οι χριστιανικοί λαοί καταφεύγουν στη μνημία του πονηρού προκειμένου να διακοσμήσουν τον πλησίον...